

LA FUNCIO SOCIAL DEL TREBALL DE LES DONES A ROMA

M. DOLORS MOLAS I FONT

El contingut del títol escollit és evident que excedeix del temps adequat per ser exposat en una conferència. Ara bé, aquest marc ampli ens permet plantejar un seguit de qüestions referents al paper que les dones van ocupar en la producció, i més concretament quin era l'espai laboral destinat a les dones lliures de les classes menys afavorides en el quadre del sistema esclavista romà¹.

De bon principi, sembla que l'elecció del tema no ofereix grans possibilitats, ja que si la documentació que al·ludeix a les classes baixes romanes és escassa, més ho és aquella que fa referència a les dones. Així i tot, creiem que si s'analitza la poca documentació disponible com el resultat de l'estructura ideològica predominant en el món romà, algunes de les qüestions plantejades poden obtenir resposta, encara que només siguin sota la forma del potencial

EL TREBALL DE LES DONES EN EL MARC DE LA PETITA PROPIETAT FAMILIAR DURANT LA PRIMERA FASE DE LA REPÚBLICA.

La societat romana va ser al llarg de la seva història una societat de camperols i de camperoles, ja que la producció agrària va ser sempre la base primordial del sistema econòmic romà.

1. Referent al treball de les dones en el món romà, cal veure les següents obres: LE GALL, J. "Métiers des femmes au Corpus Inscriptionum Latinarum", a *REL* 47 bis (1969-1970): *Mélanges Marcel Durry* p. 123-130. TREGGIARI, S. "Jobs in the household of Livia", a *PBSR* 43, (1975), p. 48-77; "Jobs for women", a *AJAH* 1.2 (1976), p. 76-104; "Questions on women domestics in the Roman West", a *Schiavitù, manomissione e classi dipendenti nel mondo antico*. Roma, 1979 (a), p. 185-201; "Lower class women in the Roman economy", a *Florilegium* 1 (1979 b), p. 65-86. KAMPEN, S. *Image and status: Roman working women in Ostia*. Berlín, 1981. Tots aquests treballs parteixen del CIL, en especial el volum VI.

En el decurs de la primera etapa de la república, la petita propietat fou el model d'explotació agrària predominant. Aquest règim de propietat va fer possible l'existència i el funcionament de l'exèrcit censitari que tenia la seva força en la massa de ciutadans-camperols-propietaris que, obligats a allistar-se a l'exèrcit, defensaren i ensems lluitaren per ampliar el territori de Roma. Roma, així organitzada, es va convertir en el decurs del segle III a.C. en la primera potència itàlica.

Excepte Plaute i Terenci en les seves comèdies, els escriptors antics d'època republicana van passar per complet de les classes populars, especialment les classes camperoles, però l'oblit envers les dones pageses va ser absolut. Haurem d'esperar fins a les darreries del segle I d.C. que Juvenal recordi, en una de les seves sàtires, escenes de la vida quotidiana d'una família camperola que l'autor situa a l'època que ens ocupa, i concretament al final de la segona guerra púnica, a la darrerria del segle III a.C.: "Més tard, als qui eren vençuts per l'edat i havien afrontat les guerres púniques o el formidable Pirrus i les espases dels molossos, els eren finalment concedides en recompensa de tantes ferides dues jovades de terreny, i aquesta paga de la sang i de les fatigues mai no semblà a ningú que fos una recompensa inferior als seus mèrits ni una manca de lleialtat d'una pàtria ingrata. Un camp així nodria el mateix pare i la munió de gent de la seva cabana, on la muller jeia partera, on jugaven quatre infants, un d'ells esclau nat a la casa, lliures els altres tres i per als germans grans, quan tornaven de cavar o de llaurar hi havia un sopar més abundós: les grans marmites fumaven de polenta". Juvenal IV, 160-173).²

En la sàtira de Juvenal queda explícit un model social de tipus ideal: El de la parella integrada pel ciutadà-camperol-soldat i per la dona-esposa-reproductora encarregada de les tasques de la llar. Amb aquest model ens trobem davant de la divisió de funcions necessària i al servei d'un estat que inicia el seu procés imperialista. Ara bé, mentre aquest model de funcions, diríem que ideal, coincideix amb la realitat en el cas dels homes —el pagès que com a ciutadà li toca anar a la guerra— no es pot considerar així en el cas de les dones: Sabem que al llarg de la història, en la majoria de sistemes agraris basats en el règim de la petita propietat familiar, o bé també en el de la parceria, les dones han tingut un paper, com a mínim semblant al dels homes i, en el cas de les societats guerreres o bé en períodes de conflictivitat bèl·lica, les dones han estat les responsables directes de la producció, i aquest seria el marc socio-econòmic de Roma durant l'època que ens ocupa.

En la sàtira de Juvenal s'intueix la no valorització del treball realitzat per les dones, desvalorització o menyspreu fet evident en aquest cas pel silenci. En un marc ampli, les societats gregues i romanes es van caracteritzar pel menyspreu vers el treball manual i per aquell realitzat a fa-

2. JUVENAL, Sàtires, IV, 160-173.

vor d'altres, treballs que implicaven dependència, ja que l'ideal era l'autosuficiència i l'oci. L'única tasca digna era l'explotació de la terra pròpia, el treball que més apropava als deus, als avantpassats i a l'ideal de l'autosuficiència o autarquia; però encara era millor si la terra era treballada per mans alienes, ja que d'aquesta manera es podia gaudir de l'oci, la forma de vida pròpia de l'aristocràcia i, en especial pels grecs, el temps necessari per fer política.

D'aquí que el model que Juvenal dibuixa no pugui acceptar, ni incloure la realitat, ja que essent el conreu de la terra pròpia l'únic treball manual digne, l'autor no pot acceptar que les dones el realitzin de la mateixa manera que els homes.

Una escena semblant a la narrada per Juvenal, la trobem a l'Epoda II d'Horàci en la qual, però, el poeta recull de manera més propra a la realitat el protagonisme laboral de les dones camperoles: "Feliç l'home que, allunyat dels negocis, com el llinatge dels mortals dels temps antics, conrea els camps heretats del pare amb uns bous que li pertanyen, lliure dels neguits dels venciments, que no és desperta, a la milícia, per l'esclafit esfereïdor de la trompeta ni redubta la mar embravida i defuig el fòrum i els llandars altius dels ciutadans poderosos... I si a més d'això, una dona honesta tingués la seva part en la cuina de la casa i d'uns infants xamosos i, com una pagesa sabina o com la muller d'un àpul feïnador, amuntagués a la sagrada llar la llenya a l'arribada del marit cansat i, en tancar el gras bestiar dins de canyissos, munyís els braguers embotits i, bo i traient de la dolça gerra el vi de l'any, aparellés uns menjars no comprats..."³

Si el silenci dels clàssics vers les camperoles de la república romana va ser total, també ho ha estat el de la historiografia moderna. Cap dels nombrosos estudis elaborats per autors d'escoles historiogràfiques diverses que tracten el tema del retrocés de la petita propietat, planteja ni una sola reflexió sobre què va ocórrer a les esposes, mares, germanes i filles dels milers de pagesos desheretats que oprimits per les dificultats van caure en la misèria.⁴ Una de les repercussions econòmiques més importants, va ser la concentració de la propietat en mans de la nova aristocràcia —la *nobilitas*— enriquida amb procés imperialista que va dirigir l'estat romà entre els segles III i I a.C.

L'alternativa pels pagesos arruïnats va ser emigrar a les ciutats on, amb molta sort, s'integraren entre les classes econòmicament actives, o bé, segons s'intueix en els textos, passaren a formar part de la massa de desocupats que vivien del clientelisme polític. Una altra alternativa pels varons va ser apuntar-se al nou exèrcit de professio-

3. Q. HORACI FLAC, *Odes i èpodes*, vol. II, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1981.

4. Citem només, a tall d'exemple, alguns noms d'autors que han treballat sobre el tema del retrocés de la petita propietat familiar, com Tibiletti, L. Capogrossi i E. Gabba.

nals assalariats que va cristal·litzar a partir de finals del segle II a.C. amb les reformes militars de Mari i que va convertir a Roma en la primera potència mediterrània.

Quines possibilitats de subsistència tenien les camperoles empobrides que, molt sovint soles a causa dels efectes de les guerres, o bé acompanyades dels seus homes, van haver d'emigrar als nuclis urbans? La milícia va estar sempre prohibida a les dones gregues i a les romanes, mentre que la participació política fou sempre un fet impensable pel sexe femení, encara que fos en els nivells més baixos de participació, com ara el clientelisme. Viure de la caritat pública? A Roma, la caritat pública, entenent com a tal les distribucions gratuïtes o a baix preu del blat, va ser durant la república un afer privat en mans dels polítics oportunistes, utilitzada demagògicament en els períodes electorals. Va caldre esperar a l'època imperial per que aquesta es convertís en un afer d'estat a fi de controlar les classes populars. Igualment, és difícil imaginar les dones del proletariat urbà com a atentes vigilants de la llar i perfectes mares de família, segons el models que els intel·lectuals van dissenyar per les aristòcrates⁵

ELS ESPAIS LABORALS DE LES DONES EN LES ÀREES URBANES

Per disposar d'una mica més de documentació ens hem de basar en les dades aportades per l'epigrafia a partir de l'alt imperi, disposant alhora d'una documentació literària més abundant, tot i que les referències a les camperoles segueixen essent mínimes

Les poques inscripcions funeràries que al·ludeixen a l'àmbit laboral de la dona, ho fan majoritàriament en relació amb esclaves i llibertes, mentre que les dones nascudes lliures —les ingènues— estan mínimament representades.

Lògic és doncs que ens preguntem de què vivien les camperoles emigrades a la ciutat i fer extensiva la pregunta a les dones que durant els segles I i II d.C. habitaven els barris més humils de Roma, com el de la Subura i la Via Sacra. Els mitjans econòmics d'aquestes dones ben poc s'havia de diferenciar del de les seves avantpassades republicanes.

Susan Treggiari, en un estudi sobre el paper econòmic de les dones de les classes populars urbanes en el marc del món romà d'Occident, sobre un total de 225 inscripcions recollides, documenta que solament 35

5. El model de matrona a imitar per excel·lència apareix en la *Laudatio Turiae*: DUNN, M. *Eloge funèbre d'une matrone romaine*. París, 1950.

es refereixen a dones, la majoria de les quals són llibertes⁶. Aquestes dones formen part de les *opifices*, genèricament dones que treballen en un taller, de les *tabernarii*, dones que treballen en la venda, tavernes, cases de menjars i en hostals, i de les *mercennarii*, aquelles que fan serveis al públic com les porteres. Susan Kampen, en un estudi d'abast més àmpli, recull i analitza 270 inscripcions de dones en les quals es fa esment de la seva activitat laboral; d'aquestes, el 33% són esclaves, el 25% llibertes i el 42 d'estatus legal no definit.⁷

La memòria conservada en les inscripcions sobre aquestes dones procedeix dels seus amos, patrons, o bé familiars, persones que van valorar que l'activitat que aquestes dones exercien en vida les feia dignes del record, i que lògicament disposaven dels recursos suficients per dedicar-las una làpida.

No és estrany que les activitats més recordades fossin aquelles que podien desenvolupar lligams afectius amb els membres de la família, com dides i mainaderes⁸. També eren valorades ocupacions que necessitaven una formació prèvia i que, majoritàriament, realitzaven les dones, com la de comadrona i la de perruquera⁹. Aquestes activitats apareixen també esmentades en els textos, però normalment en el marc de les cases de les classes dirigents i de la família imperial¹⁰, mentre que de Plaute a Marcial es repeteix, a la manera d'un *topos*, la figura còmica de la barbera deshonest que viu en un barri pobre¹¹.

De bon antuvi, creiem que no es pot excloure que les dones nascudes lliures, però pobres, treballassin en cases benestants i fins i tot modestes, en tasques no especialitzades i per això indignes de ser recordades. Ara bé, la forta competència presentada per la mà d'obra esclava havia de dificultar que el "servei domèstic" fos una alternativa laboral important per les pageses emigrades a la ciutat en particular, i per les dones de les classes baixes en general.

Labors relacionades amb el vestit —preparar la llana, filar, teixir, confeccionar i arranjar vestits— apareixen associades a productores femenines. Mentre que en les grans cases senyoriales situades en el camp, la filatura la realitzaven les esclaves, la manca d'inscripcions a la ciutat de Roma de dones dedicades a filar, és interpretada per Susan Treggiari com que la filatura seria un dels pocs reductes laborals destinats a les

6. TREGGIARI, S., "Lower class women in the roman economy". *Florilegium* 1, (1979), p. 65-86.

7. KAMPEN, S. op. cit. p. 128.

8. KAMPEN, N. op. cit. p.109-111. GARDNER, J. *Women in roman law and society*. London-Sydney, 1986, p. 241-242.

9. KAMPEN, N. op. cit. p. 119-120. GARDNER, J. op. cit. p. 240-241. TREGGIARI, S. op. cit. (1979 b) p. 75-76.

10. Veure per exemple: TREGGIARI, S. op. cit. (1975), p.75.

11. M. V. MARCIAL, *Epigrames*, vol. I, Llib. II, XVII Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1949.

lliures pobres, però honestes; segons Susan Treggiari, aquesta interpretació la confirma un paràgraf de les *Metamorfosis* d'Apuleu, en el qual una dona lliure i humil es passa dia i nit filant amb l'objectiu de guanyar unes miques de diners¹².

Al marge de la producció de tipus domèstic, a l'Egipte romà existiren tallers on joves, esclaus i lliures, aquests darrers sempre eren homes, aprenien a treballar la llana i a filar¹³. Finalment, cal recordar que el jurista Gai (D. 15. 1. 25) escriu que hi havia esclaves i *filia familias* que feien de *sarcinatrix* i de *tetrix*, associant aquestes tasques a altres oficis vulgars, mentre les referències literàries suggereixen que els guanys i els estatus d'aquestes productores eren baixos¹⁴.

Tot i que és difícil calcular la rendibilitat econòmica d'una esclava, la documentació disponible assenyala que no s'ha d'excloure que, entre artesans i comerciants, entregar unes poques monedes o bé menjar a una dona lliure, en algun moment donat no hagués estat igual o més rendible que mantenir una esclava; es tractaria de dones lliures, però humils que produirien al costat d'esclaves i de llibertes i entre les quals passarien totalment desapercebudes, en el marc de tallers artesanals, tot realitzant tasques no gaire qualificades i per tant indignes de ser evocades.

Jöell Le Gall considera que el treball de cara al públic era un dels criteris de diferenciació social entre els humils¹⁵. Segons es dedueix de la lectura de les Sàtires de Juvenal, en especial en època Flavia i Antonina, l'ambient botiguer i dels mercats de Roma era ric en varietat i nombre d'individus. Ara bé, res sabem de l'estatus d'aquesta gent, ni quina era la participació de les dones en la venda cara al públic, ja que Juvenal els presenta a tots formant part de la massa. En els escrits dels intel·lectuals aristòcrates i classistes romans, les classes populars eren contemplades com una massa tumultuosa, sorollosa i molesta, sense diferenciar ni els estatus, ni els diferents graus de benestar que, lògicament, havia d'existir en el seu si.

Tal com la documentació assenyala, lliberts i llibertes van tenir un gran protagonisme a l'àmbit laboral de Roma, fins el punt que a l'alt imperi significaren el grup social més dinàmic de l'economia. Però aquest fet no ens ha d'estranyar si tenim en compte que l'alliberament d'un esclau sovint era un afer econòmic realitzat a favor de l'amo que, convertit en patró, disfrutava dels beneficis del patronatge i ensems s'estalviava el manteniment de l'esclau¹⁶. En el cas de les llibertes, no oblidem que l'an-

12. TREGGIARI, S. op. cit. (1979 b), p. 69.

13. GARDNER, J. op. cit. p. 237.

14. JUVENAL, Sat. VIII, 43, a *La sátira latina*, ed. de José Guillén Cabañero, Madrid 1991.

15. LE GALL, J. "Un critère de différenciations sociale: La situation de la femme", a *Recherches sur les structures sociales dans l'antiquité classique*. París, 1970, p. 285.

16. Sobre les obligacions dels lliberts, veure el Digest 38, 1-5.

tic amo es convertia en el seu tutor agnàtic —que era equivalent a un familiar de sang però de la branca paterna—, situació que implicava el dret de controlar la mobilitat dels béns de les seves ex-esclaves¹⁷.

LA FUNCIÓ SOCIAL DE LA PROSTITUCIÓ

No es difícil imaginar que el mitjà de subsistència més fàcil al qual les dones pobres majoritàriament recorrien era la prostitució. La prostitució va ser en el món romà un ofici molt rendible, però no per les dones que el van exercir, sinó per aquells que la dirigien. Però, resulta que la documentació relativament abundant conservada sobre les prostitutes —textos escrits i grafitos especialment de Pompeya i fins i tot alguna inscripció que indirectament pot indicar una prostituta¹⁸—, mencionen solament esclaves i llibertes que treballaven en locals on el negoci del sexe s'exercia amb tota normalitat: Els *lupanares* o bordells eren els principals, però també en les *tabernae* o establiments de begudes, en les *popinae* o llocs de menjar i en les *cauponae* o hostals, igual que en les *thermae* o banys públics¹⁹. Es tractava de negocis administrats per lliberts, esclaus i fins i tot individus lliures, negocis orientats vers un públic eminentment popular, atès que la prostitució de les classes benestants es feia més discretament i en ambients més selectes.

Davant de la prostitució, altra vegada observem com la documentació històrica deixa en l'anonimat les dones lliures humils. Aquest fet es pot interpretar com que les pobres, igual que les esclaves i llibertes velles, exercien la prostitució en els nivells més baixos de l'ofici, o sigui en els carrers i sota els porxos. Com recorda S. Pomeroy, el terme fornigar té l'origen en la paraula llatina *fornicatus* que significa volta²⁰.

La prostitució femenina és l'ofici exercit per dones que més mencions té en els textos clàssics: Les prostitutes són els personatges millor

17. GARDNER, J. op. cit. p.19-20.

18. Desconeixem l'existència d'inscripcions que de manera clara especifiquin que la difunta era una prostituta. Aquelles conegudes al·ludeixen a esclaves i a llibertes que servien en hostals i en tabernes, llocs on s'exercia tradicionalment la prostitució; així també, hi ha grafitos escrits per les mateixes prostitutes, o bé pels clients, grafitos que ben poc tenen a veure amb les inscripcions funeràries. Al respecte cal veure: KLEBERG, T. *Hotels, restaurants and cabarets dans l'antiquité romaine*. Upsala, 1957, p. 74-76. D'AVINO, M. *The women of Pompeii*. Naples, 1964, p. 14-21, p.30-32. DELLA CORTE, . *Case e abitanti di Pompeii*. Napoli, 1965 (3a. ed.), p. 169-172, p. 360. "Année Epigraphique" 1975, p.197; 1980, p. 216.

19. GARDNER, J. op. cit. p. 248-249.

20. POMEROY, S. *Diosas, rameras, esposas i esclavas*. Madrid, 1985. p.225.

caracteritzats en les comèdies de Plaute²¹, les trobem en les sàtires de Lucili²² i especialment d'Horaci²³ i en Juvenal²⁴, en la novel·la "El Satiricó" de Petroni²⁵, en els escrits històrics de Suetoni²⁶... i, ensem, és l'ofici que en llatí té més termes per designar qui l'exercia: *meretrix, lupa, scortum, togata, prostituta*...

Si haguessim de valorar la prostitució a partir de les moltes referències que sobre ella fan els escriptors clàssics —quantitat que contrasta amb la mínima informació epigràfica— podríem arribar a la conclusió que la prostitució —al marge dels estatus i classes socials— hauria estat l'ofici que les dones romanes més van practicar.

Si seguíssim la mateixa metodologia per analitzar les dones camperoles, la documentació de les quals tal com hem vist és gairebé inexistent, conclouríem que, ja que els clàssics no en van fer referència, les pageses representaren un percentatge molt petit de la població en el món romà, conclusió que no té sentit en una societat que va ser essencialment agrícola.

La raó d'aquest estat de coses radica en el fet que, la societat romana fou una societat monògama, al si de la qual s'educava els nois com a individus sexualment actius i se'ls estimulava a tenir les primeres experiències en els prostíbuls. D'altra banda, a les noies se les formava en la repressió i en la passivitat, essent destinades a un únic varó en el marc del matrimoni; una educació que regulava també la seva conducta dins del matrimoni: Plutarc, en les *Obres morals* —escrit en el qual de manera general es valora el talent i la capacitat de les dones— escriu: "Una esposa no ha de posar objeccions quan el marit comenci a fer-li l'amor, però tampoc ella ha d'ésser qui comenci. En un cas està sobreexcitada com una prostituta, en una altre es comporta fredament i mancada d'afecte" ²⁷.

Es lògic que en una societat d'aquestes característiques, la prostitució es convertís en una institució legal i socialment "necessària". No ens ha d'estranyar, doncs, que l'esfera jurídica s'ocupés sovint de regular la conducta social i econòmica de les prostitutes. Així, per exemple, el ju-

21. PÉREZ GÓMEZ, L. "Roles sociales y conflicto de sexo en la comedia de Plauto", a *La mujer en el mundo mediterráneo antiguo*. Granada, 1990, p. 137-167.

22. LUCILI, Sàt. III, 988 (128 M); VII, 188 (263); IX, 256 (334-335 M), a op. cit. *La sátira latina*.

23. Q. HORACI FLAC, veure en especial la sàtira II, a op. cit. *La sátira latina*.

24. Veure per exemple, la Sàtira VI dedicada a les costums depravades de les dones. També: III, 62-65; IX, 176-178; IX, 24, a op. cit. *La sátira latina*.

25. PETRONI, *El satiricó*, 7; 8;...136; 137;

26. POCIÑA, A. "Mulier est: errat. Literatura masculina y mujer en el Imperio romano. Propuestas metodológicas", a *La mujer en el mundo mediterráneo antiguo*. Granada, 1990, p. 205-213.

27. Fragment recollit a, LEFKOWITZ, M. R. - FANT, M. B. *Women's life Greece and Rome*. London, 1982, núm. 227.

rista Ulpià opinava que les prostitutes que tenien per clients senadors i cavallers no eren infames, mentre que August dictà que els matrimonis de senadors amb prostitutes fossin considerats il·legítims²⁸. Però, la prostitució era una institució que contenia una moral doble: una per les prostitutes i una altra pels clients; mentre que les prostitutes, i en el seu cas els prostituts, eren persones considerades infames i moralment reproables i indignes, els clients no perdien mai la honorabilitat.

La *Lex Iulia d'adulteris coercendis* promulgada per August, tenia com a objectiu restaurar el prestigi del matrimoni amb la finalitat d'evitar la desaparició de les antigues famílies aristocràtiques. Aquesta llei prohibia l'adulteri, extenent el càstic a vídues i a solteres; mentre que segons el Digest (48, 5, 23, 4), una dona podia ser fins i tot condemnada a mort pel pare en cas d'adulteri, no pel marit, els homes no estaven ni obligats a separar-se²⁹. (Recordem que August va predicar l'exemple amb la seva filla Iúlia que, per adúltera, va ser desterrada fins a la seva mort en una petita illa del Tirré.) Llavors, com que la prostitució era legal i no es cometia adulteri, i les prostitutes estaven eximides de l'aplicació de la llei, alguns autors diuen que dones de les classes benestants s'inscrivien com a prostitutes per poder tenir relacions sexuals extra-matrimonials³⁰.

Es difícil saber si la prostitució va ser l'ofici que les dones romanes més van exercir. Ara bé, el que si és cert i per obvi i sabut és gairebé ridícul de recordar, és que la prostitució femenina estava destinada als varons, una relació-necessitat que va quedar plasmada en la literatura llatina; una literatura totalment copada per varons en la qual aquests plasmaren la seva pròpia visió del món: Una visió del món elitista, aristocràtica, classista i genèricament masculista. L'ús i la necessitat de les prostitutes per part dels varons, va provocar que en les obres literàries s'imposés una imatge negativa d'aquelles dones que la practicaven, imatge que va cristal·litzar en els poemes misògens de Juvenal, Càtul, Horaci i Marcial. En realitat, el menyspreu dels intel·lectuals i dels homes en general vers les dones sexualment actives i independents, com era el cas de les prostitutes, no va ser més que una forma d'intentar amagar el propi desig i necessitat sexual mitjançant el menyspreu vers les dones sexualment lliures.

28. FERRERO RADITSA, L. *Augustus' Legislation concerning marriage, procreation, love affairs and adultery*. A.N.R.W. II, 13, 1980, p. 278-339, en especial p. 307-309.

29. Digest, 48, 5, 23, 4.

30. SÜETONI, *Tiberi*, 35, 2.

A LA MANERA DE CONCLUSIÓ

El panorama que es dedueix de la documentació literària i epigràfia és que, en el món romà, l'àmbit laboral va estar ocupat pels esclaus/ves i pels lliberts/es. Ara bé, considerem que una segona i fins i tot una tercera lectura de la documentació disponible, a més de la lectura del buit de documentació sobre les dones lliures i pobres, questiona com a mínim el panorama dissenyat. Per l'aristocràcia i per les classes benestants romanes, la possessió d'un alt nombre d'esclaus de qualitat era un símbol de riquesa de la qual se n'havia de fer exhibició, alhora que l'alliberament dels esclaus podia aportar beneficis al patró. Aquest va ser el panorama que els escriptors, membres de la mateixa classe dirigent contemplaven normalment. Ensenms, l'existència d'una forta jerarquia respecte als diferents tipus de treballs, va provocar que les úniques dones recordades fossin aquelles que exerciren tasques valorades socialment, mentre que les lliures que practicaven les tasques infravalorades, com fou el cas extrem de les prostitutes, no van merèixer ni ser esmentades.

La visió del món romà que hem heretat, és la forma d'entendre el món dels intel.lectuals aristòcrates de l'època; una visió del món classista, elitista, aristocràtica i genèricament masclista que va deixar a l'anonimat bona part de la població i, concretament, les pageses i les proletàries urbanes per una raó doble, per dones i per pobres, negant-les fins i tot la categoria de treballadores.